

כ"ה

עומק הפשט עיונים ברצ"י

פ' לך לך

על פי 'לקוטי שיחות' בדרך ה

להערות, הארות ו'הקדשות'
ולהצטרפות לרשימת התפוצה

אנא לפנות לדוא"ל

rizs@neto.bezeqint.net

או לטלפון

08-6882799 / 050-4125205

© כל הזכויות שמורות

תוכן העיונים

א

רש"י בפרשתנו (יב, ו) כותב שארץ ישראל ניתנה מלכתחילה לזרעו של שם; איך זה מתיישב עם דבריו (בר"פ בראשית) שהאומות טוענים כנגד ישראל "לסטים אתם" / כיבוש מלחמה אינו בגדר "גזל", כי כן דרך העולם / טענת האומות היא על זה שהארץ נעשתה "ארצנו" ו"אדמתנו" באופן מוחלט

ב

איך כל ספר בראשית שייך הוא לתירוץ הטענה "לסטים אתם"? / "והכנעני אז בארץ" (יב, ו), "היה כובש את הארץ מזרעו של שם" (רש"י) - כיבוש זה יש בו מטרה מכוונת / רצה הקב"ה להפוך את "ארצות גוים" לארץ ישראל, וזהו התוכן של כל ספר בראשית

ג

רש"י מביא בפרשתנו (יג, יג) את הפסוק במשלי "ושם רשעים ירקב" - אמנם רש"י מייחס זאת ל"רבותינו" / בתחילת פרשת נח מביא רש"י את חלקו השני של פסוק זה: "זכר צדיק לברכה", ושם הוא מפרש זאת כפשט פשוט (לא כ"דרשה" של "רבותינו") / את המלים "זכר צדיק לברכה" ושם רשעים ירקב" אפשר לפרש בשני אופנים - אחד מהם הוא ה'פשט' ואחד הוא בבחינת 'דרש'

וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בְּאֶרֶץ עַד מְקוֹם שָׁכֵם עַד אֵלּוֹן
מִזְדָּה וַהֲכַנְעֲנִי אִזְ בְּאֶרֶץ. וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָם
וַיֹּאמֶר לְזֶרְעֶךָ אֲתֵן אֶת הָאֶרֶץ הַזֹּאת וַיָּבֹן שָׁם
מִזְבֵּחַ לַה' הַנִּרְאָה אֵלָיו" (יב, ו-ז)

-רש"י-

והכנעני אז בארץ - היה הולך וכובש את
ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של
שם נפלה כשחילק נח את הארץ לבניו,
שנאמר 'ומלכי צדק מלך שלם'. לפיכך
'ויאמר ה' אל אברם לזרעך אתן את
הארץ הזאת', עתיד אני להחזירה לבניך
שהם מזרעו של שם:

תמחו המפרשים¹:

אם אכן ארץ ישראל נפלה בחלקו של שם ("כשחילק נח את הארץ לבניו") ואין
זאת אלא שאחר כך "הכנעני היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם" - איך
נפרנס את דברי רש"י הידועים², שהטעם לזה ש"פתח בבראשית" הוא כדי שיהיה
לישראל מה להשיב על טענת האומות בענין ארץ ישראל, וזה לשונו שם:

1. ספר הגור כאן. רא"ם, גור אריה ועוד מפרשי רש"י לריש פ' בראשית.

2. בראשית א, א.

"שאם יאמרו אומות העולם לישראל
'לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה
גוים' - הם אומרים להם: 'כל הארץ של
הקב"ה היא. הוא בראה, ונתנה לאשר
ישר בעיניו. ברצונו נתנה להם, וברצונו
נטלה מהם ונתנה לנו".

והתמיהה גדולה: אם מלכתחילה נפלה הארץ בחלקו של שם³, והכנעני הוא זה
שבא וכבשה מזרעו של שם - איך יתכן שכאשר בני ישראל באים וכובשים את הארץ
בחזרה, יש מקום לטעון כלפיהם "לסטים אתם"? אדרבה, הכנעניים שכבשו מתחילה
את הארץ מזרעו של שם הם ה"לסטים"!

[ולהעיר, שהרא"ם מפרש, שטענת "לסטים אתם" היא על זה "שלא נתתם החלק המגיע
לשאר בני שם"; אבל לשון רש"י - "לסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים" - משמעה ברור
שהטענה היא עצם הכיבוש מבני כנען].

הפוסל – במומו פוסל!...

עוד הקשו המפרשים⁴ על טענת "לסטים אתם" - מזה שכנען בן חם נתקלל על ידי
נח שיהיה עבד לשם⁵: "ברוך ה' אלקי שם ויהי כנען עבד למו".

ולכאורה, כיון שכנען הוא עבד של שם, ו"מה שקנה עבד קנה רבו"⁶ - איזה מקום
יש להכנעניים לטעון "לסטים אתם" כלפי ישראל אדוניהם?!

3. וברא"ם שם הוסיף: "אין לפרש שכל ארץ ישראל בחלקו של חם נפלה, חוץ מירושלים וסביבותיה שנפלו בחלקו
של שם - משום דמלשון 'היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם', משמע שכל ארץ ישראל בחלקו של
שם נפלה".

4. רא"ם, גור אריה, לבוש ועוד - בראשית א, א.

5. נח ט, כו.

6. רש"י תולדות כז, לו.

ובאמת שקושיא זו יש לתרצה בפשיטות, שאמירתו של נח "ויהי כנען עבד למו" היא רק בגדר קללה, ואין שייך לומר שעל ידי קללה זו נעשה כנען לעבד⁷, ובמילא אין שייך לומר שארץ כנען היתה קנויה כבר לישראל מצד שהכנענים ישבו שם, ושפיר יש מקום לטענת "לסטים אתם"⁸.

אך הקושיא שפתחנו בה עדיין קשה - איך יתכן כי הכנענים קוראים לישראל "לסטים" משום שכבשו מהם את הארץ, בשעה שהאמת היא הפוכה: הכנענים הם ה"לסטים" שכבשו את הארץ מזרעו של שם!?

מלך דרכו לכבוש

אמנם כד דייקת שפיר - עצם הטענה "לסטים אתם" אינה מתאימה (לכאורה) בנידון דידן:

הנה גם בני נח אסורים בגזל, וכדברי רש"י בפרשת נח⁹ ש"דור המבול לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל"; אך יחד עם זה, בזמן התנ"ך היו ריבוי מאורעות שבהם אומה אחת כבשה חבל ארץ מאומה אחרת, ולא מצינו שנענשו על כך. ומזה מובן, שכיבוש מלחמה אינו בגדר של גזילה.

[וכן מובן מתוך דברי רש"י בפ' חקת¹⁰: "לפי שנאמר 'אל תצר את מואב' וחשבון משל מואב היתה, כתב לנו שסיחון לקחה מהם ועל ידו טהרה לישראל" - היינו, שעל ידי שסיחון כבש את חשבון נעשתה שלו ואינה נחשבת גזולה בידו; כי אם היה הכיבוש דסיחון בגדר גזל, לא היתה נקנית לסיחון, שהרי קרקע אינה נגזלת, וכמובן גם בפשטות, לפי שאי אפשר להיזיז הקרקע ממקומה].

7. וצע"ק מלשון רש"י נח ט, כה.

8. וראה גם פרש"י נח ט, כו-כז. לך יג, ז. טו, טז.

9. ו, יג.

10. כא, כו. ועד"ז בפ' דברים ב, כג.

ולכן זה ש"הכנעני היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם" אינו נחשב להם כ"גזל", כי כן דרך העולם;

אך מעתה עוד יותר תמוה מה שבאים וטוענים כלפי ישראל "לסטים אתם שכבשתם כו": אם כיבוש מלחמה הוא דבר מותר ומקובל, שכן הוא דרך העולם שאומה אחת כובשת ארץ מחברתה, איזה "לסטיות" יש בזה שישראל כבשו את הארץ מידי בני כנען!?

[והארץ בקושיא זו בבאר בשדה על רש"י¹¹, ומסיק: "איך שיהיה, נמצאנו למדין דמה שכובשים המלכים זה מזה לא הוי גזל, ואם כן קשה מאי טעמא אומות העולם מונים את ישראל .. והרי הם גם כן כובשים ארצות זה מזה .. חוק המלכים הוא להלחם זה בזה ולכבוש ארצם"!].

ארץ ישראל – שלנו תמיד

אלא ביאור הענין:

בכיבוש ארץ כנען על ידי בני ישראל - יש חידוש מהותי שאינו קיים בכל כיבוש שכובשת אומה אחת מחברתה; ולכן, כיבוש מלחמה בדרך כלל אינו בגדר "גזל", כי כן הוא דרך העולם - אבל בכיבוש ארץ כנען יש מקום לטענת "לסטים אתם" מצד החידוש המיוחד שבו.

וכוונת הדברים:

בכיבוש סתם, כאשר אומה אחת כובשת אדמה מאומה אחרת - אין הכיבוש משנה את עצם האדמה, שנעשית שייכת במהותה למי שכבשה. אדרבה: גם האומה הכובשת עצמה מבינה ו"מסכימה", כי כשם שעכשיו זכתה היא בארץ הנכבשת, הרי בהמשך הזמן יכולה לבוא אומה נוספת ולכבוש מידה את הארץ ולזכות בה על ידי כן - כי כל השינוי שעל ידי הכיבוש הוא שייכות חיצונית ותו לא.

11. ר"פ בראשית.

אולם בכיבוש ארץ ישראל, נעשה שינוי מהותי בהארץ גופא - לפני כן היתה ארץ זו ככל הארצות, שאינה שייכת מבחינת מהותה לאומה פלונית בדוקא; ועתה נתחדש שארץ זו היא "ארץ ישראל", השייכת לעם ישראל עדי עד ואין אפשרות לאומה אחרת לזכות בה.

וגם כאשר בפועל גלו ישראל מארצם, נשארה הארץ במהותה שייכת אליהם; וכנוסח התפילה: "גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו" - גם כאשר "גלינו ונתרחקנו" עדיין נחשבת ארץ ישראל "ארצנו" ו"אדמתנו".

וזהו שטוענים "אומות העולם" כנגד ישראל - ולא רק יושבי ארץ כנען בלבד, אלא כל "אומות העולם" (כדיוק לשון רש"י: "שאם יאמרו אומות העולם" סתם) - "לסטים אתם!" לפני כן היתה ארץ זו ככל הארצות, שכל אומה יכולה (בכח) לכבושה בזמן מן הזמנים, ואתם הפקעתם מכל האומות זכות זו (בזה שהארץ נהפכה ל"ארץ ישראל" לחלוטין).

"כל הארץ" – במובן האיכות

ועל זה עונים להם בני ישראל: "כל הארץ של הקב"ה היא" - מכיון ש"בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ", מובן שכל הארץ שלו היא, לא רק חיצוניתה, כי אם גם פנימיותה ועצם מהותה.

[ובזה מיושב מה שיש לדקדק בלשון רש"י "כל הארץ של הקב"ה היא" - הרי טענת האומות היא רק על ארץ שבעה עממין (ארץ ישראל) ולא על כל הארץ! אלא שהכוונה ב"כל הארץ" היא במובן האיכות, שגם תוכיות ופנימיות הארץ של הקב"ה היא].

ולכן, כיון ש"כל הארץ של הקב"ה היא", הרי הוא יכול לשנות את מהותה כרצונו, ולהפוך אותה (מארץ רגילה שיש לכל אומה זכות לכובשה) ל"ארץ ישראל" השייכת לישראל באופן מהותי ופנימי שאין לו שינוי לעולם.

(חלק ה - בראשית א)

”וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בְּאַרְצָן עַד מְקוֹם שָׁכֶם עַד אֵלוֹן
מוֹרָה וַחֲכַנְעָנִי אִזְ בְּאַרְצָן. וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָם
וַיֹּאמֶר לְזִרְעֲךָ אֶתְּןָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיְכֵן שָׁם
מִזְבֵּחַ לַה' הַנִּרְאָה אֵלָיו” (יב, ו-ז)

-רש"י-

והכנעני אז בארץ - היה הולך וכובש את
ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של
שם נפלה כשחילק נח את הארץ לבניו,
שנאמר 'ומלכי צדק מלך שלם'. לפיכך
'ויאמר ה' אל אברם לזרעך אתן את
הארץ הזאת', עתיד אני להחזירה לבניך
שהם מזרעו של שם:

’בדברי רש”י כאן מתבארים שלושה זמנים בענין ”ארץ ישראל“:

(א) בתחילה ”בחלקו של שם נפלה, כשחילק נח את הארץ לבניו“.

(ב) לאחר מכן היה הכנעני ”הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם“.

(ג) בסופו של דבר חזרה הארץ לבני ישראל - ”עתיד אני להחזירה לבניך שהם
מזרעו של שם“.

ויש לחקור ולהעמיק בענין זה, ובהקדים דברי רש"י הידועים בתחילת התורה:

"אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ'החודש הזה לכם', שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח ב'בראשית'? משום 'כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים'; שאם יאמרו אומות העולם לישראל 'לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים' - הם אומרים להם: 'כל הארץ של הקב"ה היא. הוא בראה, ונתנה לאשר ישר בעיניו. ברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו'."

והקשו המפרשים¹²:

אם המטרה בכתיבת פרשיות אלו (שלפני "החודש הזה לכם") בתורה היא רק כדי לחזק את היסוד לבעלות בני ישראל על הארץ, על ידי הטענה ש"כל הארץ של הקב"ה היא הוא בראה" (ולכן זכותו לתת אותה "לאשר ישר בעיניו") - היה צריך לכתוב בתורה רק את מעשה הבריאה על ידי הקב"ה, פרשת בראשית ותו לא!

למה איפוא המשיכה התורה והביאה את הסיפורים שבספר בראשית כולו (וכן אלו שבתחילת ספר שמות, לפני "החדש הזה לכם") - וכי איך זה שייך לשלילת הטענה "לסטים אתם"?

12. רא"ם. גור אריה. ועוד.

"ברצונו נתנה – וברצונו נטלה"

והנה, כד דייקת בלשון רש"י, הרי אין בני ישראל מסתפקים בזה שאומרים להאומות "כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו" - אלא מוסיפים ואומרים: "ברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו".

ובפשטות נראה הדבר רק כפירוש וביאור בלבד. כלומר: בתחילה אומר רש"י את הענין בכללות - שהקב"ה נתן את ארץ ישראל "לאשר ישר בעיניו", ואחר כך הוא מפרט - שבתחילה היה רצונו לתת "להם" ואחר כך נתן "לנו";

אמנם בעומק יותר נראה, שבאריכות לשונו מתכוון רש"י להוסיף בתוכן הענין. והיינו, שהתיבות "ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו" באים לחדש עוד פרט בענין זה של "ארץ ישראל" (מלבד עצם זה שהקב"ה ברא את כל הארץ ולכן היא בבעלותו לתת אותה לכל אשר יחפוץ).

ומעתה יתבאר, שזהו הטעם שהתורה מביאה את כל הסיפורים שבספר בראשית, ואינה מסתפקת בעצם הסיפור של הבריאה (שבפרשת בראשית) -

כי מסיפור הבריאה למדים רק את עצם זה ש"כל הארץ של הקב"ה היא כו", ואילו את הפרט הנוסף, זה ש"ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו", למדים מהמשך ספר בראשית, כדלקמן.

"והכנעני אז בארץ" – בהיתר או באיסור?

ביאור הענין:

מציאות זו המסופרת בפרשתנו, אשר "הכנעני אז בארץ" - שבני כנען כובשים את ארץ ישראל מזרעו של שם והיא נעשית ל"ארץ כנען" - יש לפרשה בשני אופנים:

א) באותו זמן עדיין לא היתה הארץ שייכת לבני ישראל, ושפיר היה ל"הכנעני" זכות ובעלות בהארץ.

ב) הארץ מעצם מהותה שייכת לבני ישראל ומושללת מאומות העולם; וזה שבתחילה ישבו בה האומות, הוא ענין שאינו מתאים - כי באמת ישיבתם בהארץ היתה שלא ברשות כו'. כלומר: הקב"ה לא הסכים כביכול לישיבת האומות בארץ ישראל, וזה שהם נתיישבו בהארץ היה שלא בהתאם לרצונו (בדוגמת מעשה גזילה)¹³.

ובכן, מדברי רש"י בהמשך הסדרה¹⁴ משמע שלמד כאופן הראשון, שבאותה שעה עדיין לא היתה הארץ שייכת לבני ישראל:

הכתוב מספר על דברי הקב"ה לאברהם - "ודור רביעי ישובו הנה כי לא שלם עון האמורי עד הנה", ורש"י מפרש: "לאחר שיגלו למצרים יהיו שם שלושה דורות והרביעי ישובו לארץ הזאת .. כי לא שלם עון האמורי להיות משתלח מארצו עד אותו זמן".

ומדברי רש"י אלו עולה, שאין ישיבת האמורי בארץ נחשבת כישיבה שלא ברשות, אלא שפיר נחשבת הארץ כ"ארצו" (של האמורי) - היינו, שיש לו רשות ובעלות בה; ולכן הקב"ה אינו מגרש אותו מהארץ מיד, אלא רק כאשר "עון האמורי" יהיה גדול ביותר, אז יהיה "משתלח מארצו".

רצה הקב"ה 'להפוך' את הארץ

אמנם לפי זה נמצא לכאורה, שזכותם ובעלותם של ישראל בארץ היא דבר נוסף על עצם מהותה של הארץ: בתחילה היתה הארץ שייכת לאומות העולם, שהיה להם בה זכות ובעלות אמיתית - ורק לאחר מכן באו ישראל והפכו את הארץ ל"ארץ

13. וכן כתב החזקוני בר"פ בראשית, שהנתינה שנתן הקב"ה בתחילה את הארץ לאומות העולם אינה נתינה גמורה, "דאם לא כן - היאך חוזר ממתנתו"?!

14. טו, טז.

ישראל", כדבר חידוש שאינו נובע מעצם מהותה של הארץ גופא; והרי דבר זה אינו מסתבר כלל¹⁵.

וזהו שנתכוון רש"י באריכות לשונו להבהיר, שאף שהאומות ישבו תחילה בארץ והיתה נחשבת בבעלותם - אין הדבר בסתירה לזה שהארץ שייכת מעצם מהותה לישראל דוקא.

וכך יש לפרש את דבריו:

"כל הארץ של הקב"ה היא" - כל כולה של הארץ, לא רק חיצוניותה אלא גם תוכיותה ופנימיותה, שייך להקב"ה והוא יכול לעשות בה כרצונו;

ואכן, "הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו" - מיד בתחילת הבריאה, כאשר הקב"ה ברא את הארץ, הוא נתן אותה (במחשבה) "לאשר ישר בעיניו", והם ישראל עמו. כי זה שהארץ שייכת לעם ישראל אינו דבר נוסף שנתחדש בהמשך הזמן, אלא הוא ענין שנקבע בהארץ מיד בתחילת בריאתה.

אך אם הארץ שייכת לבני ישראל מתחילת בריאתה - איך יתכן שלאחר מכן ניתנה הארץ להאומות והיתה בבעלותם?

על זה ממשיך רש"י - "ברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו"; וכוונתו בזה, שאותו ה"רצון" שבו "נתנה לנו" הוא ה"רצון" ש"נתנה להם".

והיינו:

עלה ברצונו יתברך, שהארץ תהיה "ארץ ישראל" - בפועל ובגלוי - רק לאחר שהיא תהיה ברשות של אומות העולם, ובני ישראל יבואו ויקחו אותה מהם; שקדושת הארץ תיקבע בה דוקא על ידי עבודת בני ישראל, שהם יקחו "ארצות גוים" ויהפכו אותם ל"ארץ ישראל".

15. וראה לעיל סימן א בארוכה.

ונמצאנו למדים, שאין הפשט ברש"י (כפי שלמדים בשטחיות) שהיו שני רצונות שונים - בתחילה היה הרצון לתת את הארץ "להם", ואחר כך היה הרצון לתת "לנו";

אלא זהו אותו ה"רצון": כל זה שמלכתחילה ניתנה הארץ לאומות העולם הוא בשביל שתהיה אפשרות לישראל להפוך את הארץ "מחשוכא לנהורא" (מה שאין כן אם לא היתה ניתנה לאומות מלכתחילה, לא היתה אפשרות כזאת)¹⁶.

ומעתה מובן, שזה שהארץ היתה בתחילה ביד האומות אינו בסתירה לזה שהיא שייכת לישראל בעצם מהותה - כי גם היותה של הארץ ביד האומות אינו אלא שלב בדרך להמטרה של "נתנה לנו".

למה כל כך הרבה זמן?

ומעתה מיושב למה נכתב בתורה כל ספר בראשית (ולא רק סיפור הבריאה), כי ממהלך ספר בראשית מובן שהארץ ניתנה לישראל מיד בתחילת הבריאה, והנתינה "להם" (לאומות העולם) היתה רק אמצעי להשלים את הרצון של "נתנה לנו".

שזהו המסופר בהמשך הפרשיות, שנח חילק את הארץ לבניו, וארץ ישראל נפלה בחלקו של שם - היינו, ביד בני ישראל שמזרעו של שם, כי הארץ מעיקרה שייכת היא לבני ישראל;

אלא שלאחר מכן הכנעני "היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם", ואז הבטיח הקב"ה לאברהם: "עתיד אני להחזירה לבניך שהם מזרעו של שם", כלומר: כל זה שהכנעני כובש את הארץ הוא שלב זמני שמטרתו היא "נטלה מהם ונתנה לנו".

אמנם עדיין מקום לשאול:

16. ולהעיר מו"ח א פג, א: "אי לא אתייהיבת ארעא קדישא לכנען בקדמיתא וישלוט בה - לא הות ארעא חולקיה ועדביה דקוב"ה".

הן אמת שלפני הנתינה "לנו" צריכה הארץ לעבור את הנתינה "להם" - אבל לזה היה מספיק שתהיה הארץ בידם זמן קצר, ולמה ניתנה הארץ לנו רק לאחר שהיתה ביד הכנענים זמן רב?

על זה בא הסיפור בפרשתנו בענין ברית בין הבתרים, וזה מסביר לנו שכך עלה ברצונו, שנתינת ארץ ישראל לישראל בפועל תהיה דוקא לאחר ש"גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה"¹⁷.

וכהמשך לזה באים הפרשיות אשר בהם מסופר כיצד יצאה הגזירה אל הפועל על ידי הירידה למצרים, ואחרי זה סיפור יציאת מצרים שהקב"ה הוציא את ישראל ממצרים כדי להביאם "אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש"¹⁸.

(חלק ה - בראשית א)

17. פרשתנו טו, יג.

18. שמות ג, ח.

”אֲבָרָם יָשָׁב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וְלוֹט יָשָׁב בְּעָרֵי הַכְּכַר
וַיֵּאָהֵל עַד סְדֹם. וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחָטָאִים לָהֶם
מְאֹד” (יג, יב-יג)

-רש"י-

ואנשי סדום רעים - ואף על פי כן לא
נמנע לוט מלשכון עמהם. ורבותינו למדו
מכאן: שם רשעים ירקב:

”שם רשעים ירקב” הוא לשון הכתוב בספר משלי¹⁹; ובא כנגד התחלת הכתוב שם
- ”זכר צדיק לברכה”.

וגם ענין זה של ”זכר צדיק לברכה”, למדנו בפירוש רש"י בפרשיות אלו:

בתחילת פרשת נח נאמר: ”אלה תולדות נח, נח איש צדיק תמים היה בדורותיו, את
האלקים התהלך נח”. וברש"י מפרש:
”אלה תולדות נח נח איש צדיק - הואיל
והזכירו סיפר בשבחו, שנאמר 'זכר צדיק
לברכה'”.

וכן בסדרה הבאה, בפרשת וירא²⁰, נאמר: "וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה. ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ". וברש"י מפרש את סמיכות הדברים:

"ואברהם היו יהיה - מדרש אגדה: 'זכר צדיק לברכה', הואיל והזכירו ברכו".

אך יש לדקדק בלשון רש"י:

בפרשתנו מביא רש"י ענין זה של "ושם רשעים ירקב" - בתור "לימוד" של רבותינו: "ורבותינו למדו מכאן שם רשעים ירקב", היינו שאינו "פשוטו של מקרא" ממש; כמו כן בפרשת וירא, הוא מביא ענין זה של "זכר צדיק לברכה" בתור "מדרש אגדה" -

אולם בפרשת נח הביא ענין זה בפשיטות ("הואיל והזכירו סיפר בשבחו, שנאמר זכר צדיק לברכה"), מבלי להזכיר כלל שהוא "מדרש" של "רבותינו"!

מקרא מפורש!

ויובן בהקדים דברי הגמרא²¹ (שהיא מקור דברי רש"י²²):

"אמר ליה רבינא לההוא מרבנן דהוה מסדר אגדתא קמיה: מנא הא מילתא דאמור רבנן 'זכר צדיק לברכה'? אמר ליה: דהא כתיב 'זכר צדיק לברכה'. מדאורייתא מנא לן? דכתיב 'וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה', וכתיב 'ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום'. מנא הא מילתא דאמור רבנן 'שם רשעים ירקב'? אמר ליה:

20. יח, יז-יח.

21. יומא לח, ב.

22. בכל הבא לקמן - ראה ג"כ במפרשי רש"י על אתר (בפרשתנו, בפ' נח ובפ' וירא). ובעיקר בנחלת יעקב ובאר בשדה.

דהא כתיב 'ושם רשעים ירקב'. מדאורייתא מנא לן? דכתיב 'ויאהל עד סדום', וכתיב 'ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד".

ולכאורה לא מובן:

"זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב" הוא הרי פסוק מפורש בספר משלי; אם כן, כיצד אומר רבינא "מנא הא מילתא דאמור רבנן"?

[ואין ליישב ש"לא היו בקיאין בפסוקים"²³, כי:

(א) רבינא הרי נוקט בלשון הכתוב ממש!

(ב) גם אם מלכתחילה לא ידע רבינא ש"זכר צדיק לברכה" הוא לשון הכתוב, הרי לאחר שהשיב לו "ההוא מרבנן" שהוא כתוב מפורש, איך יתכן שימשיך לשאול כן על "ושם רשעים ירקב" שהוא סיום אותו הכתוב עצמו?]

ועוד קשה²⁴:

כאשר הגמרא באה למצוא מקור ל"זכר צדיק לברכה" ב"דאורייתא" - למה היא מביאה רק את הכתוב המאוחר באברהם (בפרשת וירא), ואינה מביאה את הכתוב המוקדם יותר שנאמר לגבי נח ("נח איש צדיק", וכפירוש רש"י "הואיל והזכירו סיפר בשבחו, שנאמר זכר צדיק לברכה")?

זצ"ל / שליט"א

ויש לבאר בכל זה, על פי דברי רש"י עצמו בפירושו למשלי, על "ושם רשעים ירקב" - וזה לשונו: "רקבון עולה בשמם, שאין אדם חפץ להזכיר שמו והוא משתכח מאליו".

23. ע"ד דברי התוס' בבא-בטרא ק"ג, א.

24. וכפי שמציין בגליון הש"ס על אתר.

עומק הפשט – עיונים ברש"י

ולמדנו מדברי רש"י אלו, שפשט הכתוב "ושם רשעים ירקב", אינו שכאשר מזכירים שם הרשע צריך לקללו, אלא ששם הרשעים נשכח על ידי "שאין אדם חפץ להזכיר שמו", דהיינו: שם הרשע מאוס ופחות הוא בפי הבריות ולכן אין מזכירים אותו;

ומזה מובן גם לענין הפשט בחלק הראשון - המקביל - של הכתוב: "זכר צדיק לברכה", שאין הכוונה בזה שצריך לאחל להצדיק כל טוב ("בענטשן אים"), אלא שכנגד זה שברשע נמנעים מלהזכירו (בגלל גנותו), הרי בצדיק מרבים בהזכרתו ובסיפור שבחו.

ולכן בפרשת נח, כאשר הכתוב מספר בשבחו של נח ("נח איש צדיק"), מפרש רש"י: "הואיל והזכירו סיפר בשבחו, שנאמר זכר צדיק לברכה" - והיינו, שזהו הפירוש הפשוט של הכתוב, ולא "מדרש אגדה" וכיוצא בזה - כי אכן, הפשט בתיבות "זכר צדיק לברכה" ("פשוטו של מקרא") הוא שצריך לשבח את הצדיק כשמזכירים אותו.

ומעתה מתבאר היטב לשון רבינא: "מנא הא מילתא דאמור רבנן 'זכר צדיק לברכה'" (אף שהוא פסוק מפורש) - כי, כוונת רבינא היא לזה ש"אמור רבנן" שכאשר מזכירים את הצדיק יש לאחל לו ברכה והצלחה (שהרי בלשון חכמים דוקא זה נקרא "ברכה" - "בענטשן"), ועל זה שאל רבינא "מנא הא מילתא", שהרי פשט הכתוב "זכר צדיק לברכה" הוא שיש לספר בשבחו;

ותירץ לו "ההוא מרבנן", שנלמד הדבר מהכתוב "זכר צדיק לברכה" - כי אף שפשט הכתוב מכוון לסיפור בשבח הצדיק, אפשר להוסיף ולדרוש ממנו גם את ענין "ברכה" בלשון חכמים, היינו: זה שמאחלים להצדיק ברכה וכל טוב.

ברכה – לא 'פשוטה'

ושוב שאל רבינא, האם יש לזה מקור בתורה עצמה (ולא רק בנביאים וכתובים)? ולפי דרכנו מובן היטב, שלא יכול היה "ההוא מרבנן" להביא במענה לזה את הכתוב בפרשת נח, כיון ששם מדובר על סיפור בשבח הצדיק ולא על ברכה במשמעות של איחול;

ולכן הביא דוקא את הכתוב מפרשת וירא, ששם מדובר (לא על סיפור בשבחו של אברהם, אלא) על זה שהקב"ה מאחל לאברהם ומייעד לו ברכה: "ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ".

וזהו רש"י בפירושו לפרשת וירא מדייק לומר "מדרש אגדה 'זכר צדיק לברכה' הואיל והזכירו ברכו" - כי לא זהו "פשוטו" של "זכר צדיק לברכה", אלא רק "מדרש" נוסף שדרשו חכמים והעמיסו בלשון הכתוב.

דרוש: גנאי

ומעתה יתבאר גם המשך מהלך הגמרא, שרבינא המשיך ושאל "מנא הא מילתא דאמור רבנן 'ושם רשעים ירקב'" - שכוונתו היא לזה ש"אמור רבנן" שכאשר מזכירים את הרשע מזכירים ומדגישים את גנותו, ועל זה שאל רבינא "מנא הא מילתא", כי פשט הכתוב "שם רשעים ירקב" הוא זה שנמנעים מלהזכיר את שם הרשע כלל ("שאין אדם חפץ להזכיר שמו והוא משתכח מאליו").

ועל זה תירץ לו "ההוא מרבנן" באותו אופן, שאף שאין זה פשט הכתוב "שם רשעים ירקב", מכל מקום הוסיפו חכמים ודרשו מלשון הכתוב גם דבר זה. וכפי שממשיך ומביא ראיה מהתורה עצמה, שהכתוב מזכיר את לוט ומדגיש את גנותו על ידי שמספר כי "אנשי סדום רעים וחטאים מאוד".

ומדויק היטב לשון רש"י בפירושו כאן: "ורבותינו למדו מכאן שם רשעים ירקב" - כי לשון הכתוב במשלי משמעו כפשוטו, זה שאין מזכירים את שם הרשעים כלל, ורק "רבותינו" הם שהוסיפו ודרשו ("מכאן") לימוד נוסף, שגם כאשר כן מזכירים את שם הרשעים מדגישים את גנותם.

ומסיימים בטוב.

(חלק ה - נח א)

לזכות
יוסף יצחק
בן אסתר שולמית

לדגל
יום הולדתו
– לאורך ימים ושנים טובות –
ולזכות כל בני ביתו שיחיו
לברכה והצלחה בגשמיות וברוחניות